

Til Justisdepartementet

Oslo 27. mars 2015

Høring – NOU 2014: 10 Skyldevne, sakkyndighet og samfunnsvern

Innledning

Utilregnelighetsutvalget foreslår i all hovedsak å videreføre dagens strafferettslige regime overfor mennesker med alvorlige mentale eller psykososiale funksjonshemninger: ”Psykotiske” personer anses uten videre strafferettslig utilregnelige, uten skyld- og ansvarsevne; de skal ikke kunne straffes, men i hvert fall i alvorligere tilfeller, dømmes til tidsubegrenset innesperring i psykiatriske tvangsregimer.

Utilregnelighetsutvalget gjengir på side 131 en uttalelse Norsk forening for mental helse avga som høringsinstans til NOU 1983:58 – Straffelovkommisjonens delutredning 1ⁱⁱ:

”De argumenter som anføres for å gjøre alvorlig sinnslidende strafferettslig uansvarlige virker lite overbevisende. Stort sett er argumentene basert på en særnorsk og lite overbevisende ”humanisme” hvoretter det ikke er rimelig, eventuelt i strid med ”alminnelige rettferdsforestillinger” å straffe lovbrøtere som var alvorlig sinnslidende på gjerningstidspunktet. Grunnen til at dette oppfattes som urimelig ..., er imidlertid at disse rettferdsforestillinger er forankret i fordommer med hensyn til sinnslidelsenes karakter, og det kan ikke være noen oppgave for lovgivningen å befeste slike fordommer. Forholdet er at

de aller fleste alvorlige sinnslidende i svært mange spørsmål er fullt i stand til å handle ansvarlig.”

Den generelle oppfatning som her kommer til uttrykk, at alvorlige sinnslidende har ansvarssevne på linje med andre, har siden vunnet tilslutning i det internasjonale menneskerettssamfunn og er nå nedfelt i konvensjonen om rettighetene til mennesker med funksjonshemninger – CRPD.

Utvalgets forslag er i strid med CRPD

I åpenbar motsetning til konvensjonen representerer det en reservasjonsløs tilslutning til den tradisjonelle diskriminering av mennesker med alvorlige mentale eller psykososiale funksjonsnedsettelse som er nedfelt i lovgivningen, en lovgivning som har gitt grunnlag for omfattende overgrep og brudd på menneskerettighetene ved å frakjenne disse funksjonshemmede moralsk og rettslig ansvarlighet, selvbestemmelse og autonomi, som er grunnelementer i all menneskelig livsutfoldelse. Dette begrunnes, i likhet med hva som ikke sjelden nettopp gjelder statlige overgrep, i ugjennomtenkte moralske postulat; forslagene tilsies av «rettferdighetshensyn»; det er «dypt urettferdig» å behandle psykotiske personer som ansvarlige mennesker ol.

Tilregnelighetsutvalget drøftelse av CRPD, utredningens kapittel 6, er forbløffende overflatisk og avslører ikke bare manglende kjennskap til konvensjonens innhold, men dessverre også en nedlatende holdning til CRPD-komiteens omfattende praksis som ikke engang nevnes, og til FNs Høykommissær for menneskerettigheters tolking av konvensjonen. Utvalget oppsummerer sitt syn slik under punkt 6.10 Folkerettslige forpliktelser, side 59:

«Utvalgets syn er at konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne og Høykommissærens forståelse av disse rettigheter ikke rokker

ved de grunnleggende og tradisjonstunge oppfatninger og reguleringer av strafferettslig utilregnelighet, som også kommer klart til uttrykk i andre folkerettslige kilder. Utvalget kan heller ikke se at noen konvensjonsforpliktelser er til hinder for å ha regler om strafferettslig utilregnelighet.»

I sin drøftelse avviser utvalget uten videre Høykommisærens oppfatning om at «the insanity defence», med andre ord utilregnelighetsregler som de norske, er i strid med konvensjonens artikkel 12 som fastslår at mennesker med funksjonshemninger har «legal capacity» på samme nivå som andre i alle livsforhold. Deretter sier utvalget noe om hvorledes det selv oppfatter konvensjonen. Det hevdes at begrepet «legal capacity» må antas kun å referere seg til prosessuell, ikke til materiellrettslig likestilling, at formålet med konvensjonen ikke er å etablere nye rettigheter, men utelukkende å sikre vern av de allerede eksisterende, at spørsmålet om strafferettslig utilregnelighet ikke er tematisert i forhandlingene frem mot CRPD og heller ikke er drøftet i det senere konvensjonsarbeidet. I tillegg peker utvalget på et par konvensjoner som forutsetter at utilregnelighetsregler er ikke-diskriminerendeⁱⁱⁱ. At utilregnelighetsregler inngår i tradisjonelle strafferettssystemer, er en banal påpekning. Det er imidlertid bemerkelsesverdig at utvalget nærmest synes å overse eller neglisjere at et hovedformål med mange internasjonale menneskerettskonvensjoner nettopp er å endre tradisjonstung, nasjonal diskrimineringspraksis overfor sårbare og utsatte grupper. Ikke minst gjelder det CRPD.

CRPD-komiteens praksis om innholdet i konvensjonens bestemmelser er omfattende. Helt sentralt i denne praksis er at konvensjonen etablerer et paradigmeskifte ved nettopp å endre «grunnleggende tradisjonstunge oppfatninger og reguleringer», innføre nye rettigheter og forby særbehandling av funksjonshemmede som utelukker dem fra de samme rettigheter, friheter og sosiale sammenhenger som andre. Konvensjonen baserer seg i stedet på et inkluderingsprinsipp som fordrer at de funksjonshemmede får den støtte og tilrettelegging de

trenger for å kunne utøve sin rettslige handleevne på linje med andre. I tråd med dette forutsetter konvensjonens artikler 5 og 12 (likhet og ikke diskriminering, likhet for loven), 14 (rett til frihet og personlig sikkerhet), 15 (forbud mot tortur og mishandling), 17 (personlig integritet) og 25 (rett til helse) avvikling av psykiatriske innesperrings- og tvangsbehandlingsregimer – herunder tvungen behandling med antipsykotika, elektroshokk og psykokirurgi.

Fjernt fra utvalgets oppfatning om at konvensjonen ikke tilstår funksjonshemmede nye rettigheter, revolusjonerer disse bestemmelsene internasjonal rett for personer med psykososiale funksjonshemninger og krever tilsvarende endringer i nasjonalstatenes lover og praksis.^{iv}

Utilregnelighetsregler som frakjenner mennesker med psykososiale funksjonshemninger deres strafferettslige ansvarlighet, strider også mot prinsippet om lik anerkjennelse – herunder ansvar og gjensidighet i forpliktelser – på alle livsområder, nedfelt i artikkel 5 og 12. Artikkel 13 (access to justice) forutsetter at funksjonshemmede har rett til å forsvare seg i rettergang på samme grunnlag som andre, påberope manglende skyld (forsett) og andre straffrihetsgrunner, eventuelt si seg skyldig og argumentere for nedsatt straff på grunn av funksjonshemningen. CRPD-komiteen har nylig fastslått at det belgiske system hvor en person kan bli erklært strafferettslig uansvarlig og i stedet underkastes sikkerhetsregime hvis vedkommende antas å være farlig, er i strid med konvensjonen; personer med funksjonshemninger, som antas å ha begått en straffbar handling, må dømmes i vanlig straffesak på linje med andre og gis adgang til det samme forsvar. Tilsvarende har komiteen funnet det konvensjonsstridig at det danske system gir adgang til å dømme personer, som på grunn av funksjonshemning anses ute av stand til å stilles for retten i straffesak, til behandling.^v

Sentralt i forståelsen av konvensjonens bestemmelser om likhet og ikke-diskriminering mv er at mental eller psykososial status eller funksjonsevne ikke kan begrunne fratakelse av eller innskrenkninger i rettslig status, handle- og ansvarsevne. I General Comment No. 1, avsnitt 15, til artikkel 12 uttaler CRPD-komiteen følgende om dette:

«In most of State party reports that the Committee has examined so far, the concepts of mental and legal capacity have been conflated so that where a person is considered to have impaired decision-making skills, often because of cognitive or psycho-social disability, his or her legal capacity to make a particular decision is consequently removed. This is decided simply on the basis of diagnosis of an impairment (status approach), or where a person's decision-making skills are considered to be deficient (functional approach). The functional approach attempts to assess mental capacity and deny legal capacity accordingly. It is often based on whether a person can understand the nature and consequences of a decision and/or whether he or she can use or weigh the relevant information. This approach is flawed for two key reasons: (a) it is discriminatorily applied to people with disabilities; and (b) it presumes to be able to accurately assess the inner-workings of the human mind and, when the person does not pass the assessment, it then denies him or her a core human right — the right to equal recognition before the law.»

Etter konvensjonen artikkel 14 para 1(b) skal en mental eller psykososial funksjonshemning ikke i noe tilfelle kunne berettige frihetsberøvelse, hverken alene eller i kombinasjon med andre kriterier. Frihetsberøvelse kan utelukkende skje på samme grunnlag som for andre. For det tilfelle at de berøves friheten, fastslår artikkel 14 para 2 at de, overensstemmende med internasjonale menneskerettigheter, nyter godt av samme rettsikkerhetsgarantier som alle andre og skal behandles i samsvar med CRPDs formål og prinsipper, herunder tilrettelegging. Artikkel 14 para 1, jf. 14 para 2 forbyr at funksjonshemmede som har begått straffbare handlinger, tvangsanbringes i psykisk helseverninstitusjoner, kriminalasyl eller i rettspsykiatriske fengselsavdelinger^{vi}; dessuten er enhver

tvangsbehandling forbudt, hva enten det gjelder helseinstitusjoner eller fengsler.^{vii}

Alle inngrep i personers autonomi og selvbestemmelse ved at avgjørelsen av spørsmål om omsorg og behandling overlates til andre (leger, domstoler), såkalt «substitute desicion-making» er forbudt, i stedet skal støtte- og tilretteleggingsordninger, «supported desicion-making» etableres, jf. artikkel 12 para 3 og 13 para.1.

Det følger av dette at ethvert system som anser funksjonshemmede ute av stand til å stilles for retten, forsvare seg eller pådra seg strafferettslig ansvar og i stedet åpner for å idømme tvungent psykisk helsevern eller tvangsbehandling begrunnet i hensynet til samfunnsvernet, er konvensjonsstridig.¹ At helsevesenet ikke skal drive samfunnsbeskyttelse begrunnet i funksjonshemninger, er i overensstemmelse med ICJ Norges oppfatning uttrykt i ICJ-Norges høringsuttalelse 1. februar 2011 til departementets forslag om utvidelse av særreaksjoner for utilregnelige som begår vedvarende og samfunnsskadelig kriminalitet der det blant annet heter:

«Denne oppgaven, som har tilligget det psykiske helsevern i mer enn 150 år, og som har forkludret grensen mellom helseomsorg og vokteroppgaver, har ikke bare bidratt til å bringe det psykiske helsevern i vanry, men også til stigmatisering av hele denne gruppen av funksjonshemmede.»

Funksjonshemningsnøytrale regler^{viii}

I sin uttalelse 26. Januar 2009 sier FNs Høykommissær for menneskerettigheter følgende:

“In the area of criminal law, recognition of the legal capacity of persons with disabilities requires abolishing a defence based on the negation of criminal responsibility because of the existence of a mental or intellectual disability (often referred to as the "insanity defence"). Instead disability-neutral doctrines on the subjective element of the crime should be applied, which take into consideration the situation of the individual defendant. Procedural

accommodations both during the pretrial and trial phase of the proceedings might be required in accordance with article 13 of the Convention, and implementing norms must be adopted.”^{ix}

Som det fremgår av Høykommisærens uttalelse, må utilregnelighet avvikles som straffrihetsgrunn og erstattes av nøytrale straffrihetsgrunner som gjelder alle, i første rekke spørsmål om subjektiv skyld som tar den individuelle gjerningsmanns situasjon i betraktning. Det er grunn til å understreke at utilregnelighetsregelen bare vil ha selvstendig betydning hvor generelle straffrihetsgrunner ikke foreligger, i praksis først og fremst hvor gjerningsmannen har handlet forsettlig.

På denne bakgrunn er det uklart hva som reelt sett begrunner utvalgets forslag utover «de grunnleggende og tradisjonstunge oppfatninger og reguleringer av strafferettslig utilregnelighet» som utvalget postulerer tilsies av tunge rettferdighetshensyn. Så vidt forstås kan begrunnelsen være at selv psykotiske gjerningsmenn som har handlet fullt forsettlig – utvalget fremhever selv at forsett som regel vil foreligge – og i full visshet om det ulovlige i handlingen, «empirisk sett er så avvikende at det generelt sett ikke foreligger grunnlag for klander»^x. Men dette kan vanskelig ses å ha med empiri å gjøre, det er utelukkende et eldgammelt moralsk postulat, megetsigende nok med opprinnelse i tider preget av grusomme og drakoniske straffer endog for bagatellmessige forbrytelser.

Etter CRPD artikkel 2 er enhver forskjell på grunnlag av funksjonshemning som reduserer funksjonshemmedes anerkjennelse og utøvelse av rettigheter og friheter sammenliknet med andre, diskriminerende. Etter artikkel 5 omfatter vernet mot diskriminering blant annet forpliktelser til å sørge for nødvendig tilrettelegging for å sikre lik behandling.

En rettferdig rettergang og idømmelse av straffansvar på samme grunnlag som andre, vil måtte forutsette at de faktiske forhold som er

knyttet til gjerningspersonens sinnstilstand og inngår i bedømmelsen av om vedkommende har en mental eller psykososial funksjonshemning, og den samlede kontekst gjerningen inngår i, er relevante ved vurderingen av straffansvaret, herunder ethvert forsvar som er tilgjengelig for andre – subjektiv skyld, nødverge, nødrett, samtykke, rettsstrid.

Det er i og for seg klart at når funksjonshemmede gjerningspersoner skal bedømmes etter samme normer som andre, vil det undertiden kunne oppstå tvil om bedømmelsen simpelthen fordi vi ikke har praksis som illustrerer ulike situasjoner som kan kreve en nærmere oppmerksomhet. Utilregnelighetsutvalget går ikke inn i en slik drøftelse^{xi}, men forutsetter uten videre at vi skal ha utilregnelighetsregler, og at valget står mellom det medisinske prinsipp som utvalget viderefører, eller et blandet prinsipp som – noe grovt og upresist sagt – forutsetter påvisning av årsaksforbindelse mellom gjerning og funksjonshemning. Antakelig vil CRPD-komiteens fremtidige praksis etter hvert avklare spørsmål av interesse for bedømmelsen.

Resultatet av en omlegging til likebehandling vil bli at flere anses som ansvarlige lovbrøyttere og idømmes straff. Straffen vil måtte utmåles som for andre skyldige under hensyntaken til eventuelle skjerpene og formildende omstendigheter. Soningen skal i utgangspunktet gjennomføres som for andre. Allerede i dag er fangebefolkningen preget av mennesker med ulike former og grader av mentale og psykososiale funksjonshemninger. At noen flere enn i dag vil ha uttalte funksjonshemninger gjør ikke oppgaven prinsipielt vesentlig annerledes. Det sier seg selv at Kriminalomsorgen må ha et apparat som gir forsvarlig hjelp til alle fanger uavhengig av funksjonshemning eller sykdomsbilde. Men tvangsoverføring til særlige institusjoner for mennesker med funksjonshemninger gir CRPD ikke adgang til.

Avsluttende bemerkninger

Utredningens forslag er i all hovedsak en presisering av gjeldende rett som Utilregnelighetsutvalget ser som påkrevet fordi påtalemyndighet og domstoler etter utvalgets oppfatning ikke har etterlevd lovens anvisninger. I den utstrekning dette er riktig, ville tilsvarende presiseringer kunne oppnås gjennom eventuell anke i straffesak. ICJ-Norge mener uansett at utvalgets forslag ikke inneholder endringer som vil få nevneverdig reell betydning i forhold til gjeldende rett.

På grunn av utredningens sterkt overflatiske og uriktige fremstilling av Norges internasjonale forpliktelser er ICJ-Norge av den oppfatning at det bør nedsettes et nytt utvalg for utredning av disse forpliktelsene. Dette vil kunne danne grunnlag for forslag i tråd med CRPD og derved bringe norsk strafferett på dette punkt i overensstemmelse med rettighetene til mennesker med funksjonshemninger.

Med vennlig hilsen,

ICJ-Norge

Vidar Strømme

Psykatri- og rettsvernutvalget

Hege Orefellen

¹ **ICJ-Norge; Postadresse:** c/o advokat Stine Langlete, Trondheimsv. 51B, 0560 Oslo
E-post: post@icj.no **Nettside:** www.icj.no

Den internasjonale juristkommisjon – norsk avdeling (ICJ-Norge) er en nasjonal avdeling av International Commission of Jurists (ICJ). ICJ er en uavhengig, internasjonal organisasjon (NGO) med sekretariat i Genève, stiftet i 1952. Kommisjonens målsetting er å fremme og beskytte menneskerettigheter og rettsstatlige prinsipper, herunder styrke individets grunnleggende rettigheter og friheter og fremme domstolsvesenets og advokatyrkets uavhengighet og alle staters gjennomføring av internasjonale standarder.

ⁱOgså gjengitt i ICJ-Norges høringsuttalelse 1. februar 2011 til departementets forslag om utvidelse av særreaksjoner for utilregnelige som begår vedvarende og samfunnsskadelig kriminalitet.

ⁱⁱⁱThe Inter-American Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Persons with Disabilities art 1 nr 2, ratifisert også av stater som har ratifisert CRPD. Statuttene for Den internasjonale straffedomstol ICC art 31 nr 1. UN Standard Rules on the Treatment of Prisoners avsnitt 82; utvalget nevner ikke at FNs Spesialrapportør for tortur har foreslått disse reglene endret i tråd med CRPD (Juan E Méndez, *Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment*, UN Doc A/68/295 (9. August 2013).

^{iv}Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *General Comment No 1: Article 12: Equal recognition before the law*, 11th sess, UN Doc CRPD/C/GC/1 (11 April 2014) paras 7, 8, 31, 40-42; Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Belgium*, 12th sess, UN Doc CRPD/C/BEL/CO/1 (3 October 2014) paras 25-26; Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Denmark*, 12th sess, UN Doc CRPD/C/DNK/CO/1 (3 October 2014) paras 36-39; Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Ecuador*, 12th sess, UN Doc CRPD/C/ECU/CO/1 (3 October 2014) paras 28, 29(a), (c) and (d); Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Korea*, 12th sess, UN Doc CRPD/C/KOR/CO/1 (3 October 2014) paras 25-26, 29-30; Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Mexico*, 12th sess, UN Doc CRPD/C/MEX/CO/1 (3 October 2014) paras 29-30; Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on New Zealand*, 12th sess, UN Doc CRPD/C/NZL/CO/1 (3 October 2014) paras 29-30; Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Azerbaijan*, 11th sess, UN Doc CRPD/C/AZE/CO/1 (11 April 2014) paras 28-29; Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Costa Rica*, 11th sess, UN Doc CRPD/C/CRI/CO/1 (12 May 2014) paras 33-34; Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Sweden*, 11th sess, UN Doc CRPD/C/SWE/CO/1 (11 April 2014) paras 35-40; Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Australia*, 10th sess, UN Doc CRPD/C/AUS/CO/1 (4 October 2013) para 34-36; Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Austria*, 10th sess, UN Doc CRPD/C/AUT/CO/1 (13 September 2013) paras 29-33; Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on El Salvador*, 10th sess, UN Doc CRPD/C/SLV/CO/1 (13 September 2013) paras 32-33; *Concluding Observations on Argentina*, 8th sess, UN Doc CRPD/C/ARG/CO/1 (27 September 2012) paras 41-42; Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on China*, 8th sess, UN Doc CRPD/C/CHN/CO/1 (27 September 2012) para 26, 28; Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Hungary*, 8th sess, UN Doc CRPD/C/HUN/CO/1 (27 September 2012) para 28 Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Peru*, 7th sess, UN Doc CRPD/C/PER/CO/1 (9 May 2012) para 29-31; Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding observations on Spain*, 6th sess, UN Doc CRPD/C/ESP/CO/1 (2011) para 36; *Concluding Observations on Tunisia*, 5th sess, UN Doc CRPD/C/TUN/CO/1 (29 April 2011) paras 28-29.

Når det gjelder psykiatrisk tvangsbehandling som en form for tortur eller mishandling, se også Manfred Nowak, *Interim report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment*, UN Doc A/63/175 (28 July 2008); Juan E Méndez, *Interim Report of the Special Rapporteur on Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*, UN Doc A/68/295 (9 August 2013); Minkowitz (2007).

⁴ Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Belgium*, 12th sess, UN Doc CRPD/C/BEL/CO/1 (3 October 2014) paras 27-28. Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Denmark*, 12th sess, UN Doc CRPD/C/DNK/CO/1 (3 October 2014) paras 34-35.

⁵ Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Austria*, 10th sess, UN Doc CRPD/C/AUT/CO/1 (13 September 2013) para 30. Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Australia*, 10th sess, UN Doc CRPD/C/AUS/CO/1 (4 October 2013) para 29.

⁶ Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Ecuador*, 12th sess, UN Doc CRPD/C/ECU/CO/1 (3 October 2014) para 29(d); Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Korea*, 12th sess, UN Doc CRPD/C/KOR/CO/1 (3 October 2014) para 26; Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Mexico*, 12th sess, UN Doc CRPD/C/MEX/CO/1 (3 October 2014) para 30(b); Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on New Zealand*, 12th sess, UN Doc CRPD/C/NZL/CO/1 (3 October 2014) para 30; Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Sweden*, 11th sess, UN Doc CRPD/C/SWE/CO/1 (11 April 2014) para 36; Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Australia*, 10th sess, UN Doc CRPD/C/AUS/CO/1 (4 October 2013) para 34; Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Austria*, 10th sess, UN Doc CRPD/C/AUT/CO/1 (13 September 2013) para 31; Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on El Salvador*, 10th sess, UN Doc CRPD/C/SLV/CO/1 (13 September 2013) para 32; Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Paraguay*, 9th sess, UN Doc CRPD/C/PRY/CO/1 (15 May 2013) paras 35-36; Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Hungary*, 8th sess, UN Doc CRPD/C/HUN/CO/1 (27 September 2012) para 28; Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding observations on Spain*, 6th sess, UN Doc CRPD/C/ESP/CO/1 (2011) para 36.

Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *General Comment No 1: Article 12: Equal recognition before the law*, 11th sess, UN Doc CRPD/C/GC/1 (11 April 2014) paras 7, 8, 31, 40-42. Under Article 15: Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Denmark*, 12th sess, UN Doc CRPD/C/DNK/CO/1 (3 October 2014) paras 38-39; Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Korea*, 12th sess, UN Doc CRPD/C/KOR/CO/1 (3 October 2014) paras 29-30; Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Azerbaijan*, 11th sess, UN Doc CRPD/C/AZE/CO/1 (11 April 2014) paras 28-29; Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Costa Rica*, 11th sess, UN Doc CRPD/C/CRI/CO/1 (12 May 2014) paras 33-34; Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Sweden*, 11th sess, UN Doc CRPD/C/SWE/CO/1 (11 April 2014) paras 37-40; Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Australia*, 10th sess, UN Doc CRPD/C/AUS/CO/1 (4 October 2013) paras 35-36; Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Austria*, 10th

sess, UN Doc CRPD/C/AUT/CO/1 (13 September 2013) paras 32-33; Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on El Salvador*, 10th sess, UN Doc CRPD/C/SLV/CO/1 (13 September 2013) para 33; Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Peru*, 7th sess, UN Doc CRPD/C/PER/CO/1 (9 May 2012) paras 30-31. Under Article 17: Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Tunisia*, 5th sess, UN Doc CRPD/C/TUN/CO/1 (29 April 2011) paras 28-29. Under Article 25: Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on China*, 8th sess, UN Doc CRPD/C/CHN/CO/1 (27 September 2012) para 38; Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Argentina*, 8th sess, UN Doc CRPD/C/ARG/CO/1 (27 September 2012) paras 41-42.

Juan E Méndez, *Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment*, UN Doc A/HRC/22/53 (1 February 2013) paras 85(e) and 89(b); Manfred Nowak, *Interim report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment*, UN Doc A/63/175 (28 July 2008) paras 44, 47, 61-65;

Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on Belgium*, 12th sess, UN Doc CRPD/C/BEL/CO/1 (3 October 2014) para 29.

Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *General Comment No 1: Article 12: Equal recognition before the law*, 11th sess, UN Doc CRPD/C/GC/1 (11 April 2014) para 42; Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *Concluding Observations on China*, 8th sess, UN Doc CRPD/C/CHN/CO/1 (27 September 2012) para 38.

^{viii} For en svært klargjørende og grundig drøftelse av en funksjonshemningsnøytral forståelse under CRPD, se Tina Minkowitz esq. Rethinking criminal responsibility from a critical disability perspective: The abolition of insanity/incapacity acquittals and unfitness to plead, and beyond. *Griffith Law Review* (2014) 23 (3). Referansene til CRPD-komiteens praksis i foregående noter er hentet fra Minkowitz' artikkel.

^{ix} Human Rights Council, tenth session. A/HCR/10/48, 26 January 2009. Thematic Study by the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on enhancing awareness and understanding of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Advance edited version: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/10session/A.HRC.10.48.pdf>

^x Jf. punkt 8.3.4.3 side 91

^{xi} I vedlegg 1 til utredningen, punkt 12, avvises en strafferett uten tilregnelighetsvilkår. Vedlegget ser ut til å drøfte helt andre alternativer enn CRPDs, nemlig alternativer som baserer seg på «andre grunnmodeller for strafferetten».. side 423.